

Az angol lobogó

„...előttünk köd, mögöttünk köd, és alattunk egy elsüllyedt ország.”

Babits Mihály

Ha most netalán mégiscsak el akarnám mondani az angol lobogó történetét, amint erre néhány napja – vagy hónapja – egy baráti társaságban buzdítottak, akkor meg kellene említenem azt az olvasmányomat, amely engem először tanított az angol lobogó, mondjuk így: fogcsikorgató csodálásra, el kellene mondanom akkori olvasmányaimat, olvasási szenvedélyemet, azt, hogy ez miből táplálkozott, milyen véletlenszerűségeken múltott – mint egyébként minden, amiben az idő múltával akár a végzet következetességét, akár a végzet értelmetlenségét, de mindenképpen a végzetünket ismerjük fel –, el kellene mondanom, hogy ez a szenvedély mikor kezdődött és végül hová juttatott, egyszóval majdnem az egész életemet el kellene mondanom. És mivel ez lehetetlen, nemcsak a szükséges idő, de a kellő ismeretek híján is, mert ugyan ki mondhatná el magáról, hogy ama néhány megtévesztő ismeret birtokában, amit az életéről ismerni vél, mindjárt az életét, ezt a számára – és leginkább az ő számára – merőben ismeretlen folyamatot, lefolyást és kimenetelt (exit vagy exitus) is ismeri, így valószínűleg a leghelyesebb lenne az angol lobogó történetét Richard Wagnerrel kezdenem. És noha Richard Wagner, akár egy konzekvens vezérmotívum, sejtelmes biztonsággal egyenes úton elvezetne az angol lobogóig, magát Richard Wagnert azonban a szerkesztőségnél kellene kezdenem. Ez a szerkesztőség ma már nem létezik, mint ahogy rég nem létezik már a ház sem, amelyben ez az egykori szerkesztőség az én számomra akkoriban (hogy pontos legyek: a háború után három évvel) egy ideig még nagyon is létezett – ez a sötét folyosókkal, poros zezugokkal, dohányfüstös, csupasz égők világította apró szobákkal, telefoncsöngésekkel, ordításokkal, írógépek gyorsüzelő ágyúropogásával teli, futó izgalommal, tartós szorongásokkal, változó hangulatokkal, majd a változatlan s mind változatlanabb, mintegy a zezugokból előbújó s aztán mindenre rátelepedő félelemmel teli, immár régóta *nem* réges-régi szerkesztőségeket idéző egykori szerkesztőség, ahová nekem akkoriban, egy bizonyos gyötrelmesen korai időpontban, mondjuk minden reggel hét órára be kellett mennem. Miféle reményekkel vajon? – töprengtem hangosan és nyilvánosan a baráti társaságban, amely engem az angol lobogó történetének elbeszélésére buzdított. Azt a fiatalembert (húszéves lehetett), akit, az érzékszalódás folytán, amelynek mindannyian ki vagyunk szolgáltatva, akkor a legsajátabb énemnek hittem és érzékelttem, ma úgy látom, mint egy filmen; s ebben alighanem befolyásol, hogy ő maga – vagy én magam – is valahogy úgy látta (láttam) magát (magamat), mint egy filmen. Másfelől kétségkívül ez teszi elmondhatóvá ezt a történetet, amely különben, mint minden történet, elmondhatatlan, vagyis nem is történet, s amit ha ilyenformán mégis elmondanék, valószínűleg éppen az ellenkezőjét mondanám el annak, amit el kellene mondanom. Ezt az életet, ezt a húszéves fiatalember-életet egyedül a *megfogalmazhatósága* tartotta fenn, ez az élet, minden idegszálával, minden görcsös törekvésével egyedül *amegfogalmazhatóság* szintjén zajlott. Ez az élet minden erejével *élni* törekedett, és ezzel ellentétben állott például a mai törekvésemmel, így ellentétben a mai megfogalmazásaimmal is, ezekkel a szakadatlanul csődöt mondó, szakadatlanul a megfogalmazhatatlanba ütköző, a megfogalmazhatatlannal – természetszerűen mindhiába – küszködő megfogalmazásokkal: nem, ott és akkor a megfogalmazásra törekvés éppenséggel azt célozta, hogy homályban tartsa a megfogalmazhatatlant, vagyis a lényegét, vagyis a sötétben zajló, a sötétben botorkáló, a sötétség súlyát hurcoló életet, mert ezt az életet ez a fiatalember (én) csakis így tudta (tudtam) élni. Az olvasás, létezésem rétegeinek e felhámja révén érintkeztem a világgal, mint valami védőöltözéken át. Ez az olvasás enyhítette, ez az olvasás által eltávolított, ez az olvasással megsemmisített világ volt az én hazug, de egyedül élhető, sőt hébe-korba csaknem elviselhető világom. Végül is elkövetkezett az előre látható pillanat, amikor én ennek a szerkesztőségnek a számára elvesztem, és ezzel elvesztem a... majd' azt mondtam, hogy a társadalom

számára is, de ha lett volna társadalom, illetve ha az, ami volt, társadalom lett volna, akkor elvesztem ennek a társadalomfélének, ennek a hol megvert kutyaként nyüsztő, hol éhes hiénaként üvöltő, mindig szétmarcangolható eleségre éhes horda számára; a magam számára már rég elvesztem, és majdnem elvesztem az élet számára is. De még e mélyponton – legalábbis akkor mélypontnak hittem, míg mélyebbet, majd egyre mélyebbeket, a feneketlenséget is meg nem ismertem –, még e mélyponton is megtartott a megfogalmazhatóság, mondhatni a kamerabeállítás, például egy ponyvaregény kameralencséje. Hol tettem rá szert, mi volt a címe, miről szólt, nem tudom. Ma már nem olvasok ponyvaregényeket, amióta egy ponyvaregény olvasása közben egyszer hirtelen azon kaptam magam, hogy egyszerűen nem érdekel, ki a gyilkos, hogy ebben a világban – egy gyilkos világban – nemcsak megtévesztő és tulajdonképpen felháborító, de fölösleges is azon töprengem, hogy ki a gyilkos: mindenki. Ez a megfogalmazás azonban akkor – talán úgy negyven évvel ezelőtt – föl sem merült bennem, nem olyan megfogalmazás volt, aminek akkori – talán úgy negyven évvel ezelőtti – törekvéseim a hasznát láthatták volna, hiszen tény volt csupán, azon egyszerű – habár nyilván nem a leglényegtelenebb – tények egyike, melyek közt éltem, melyek közt élnem kellett (mert élni akartam): sokkal fontosabb volt számomra a főszereplőnek, egy kalandos foglalkozású férfinak – talán magándetektívnek – az a szokása, hogy mielőtt halálosan veszedelmes vállalkozásai egyikébe bocsátkozott volna, mindig „megajándékozta magát” valamivel, egy whiskyvel, olykor egy nővel, de néha egy céltalan és féktelen száguldással is beérte, autóján, az országúton. Ez a detektívregény tanított meg arra, hogy megkínzása ritka szüneteiben az embernek öröme van szüksége: ezt addig nem merészeltem volna megfogalmazni, ha mégis, legföljebb bűnként. Ezekben az időkben már halálos veszedelmek fenyegettek ebben a szerkesztőségben, hogy pontos legyek: halálosan unalmas, de azért nem kevésbé halálos veszedelmek, mindennap újabb, noha mindennap ugyanaz. Ezekben az időkben, rövid és semmivel sem indokolható átmeneti szünet után, ismét élelmiszerjegyek járták, kivált a húsról vonatkozólag, egyébként – és főként a húsról vonatkozólag – teljesen fölöslegesen, minthogy a húsról vonatkozó jegyeknek nem volt meg a kibocsátás megfelelő komolyságát bizonyító húsfedezete. Ez idő tájt nyitották meg – vagy nyitották meg újra – az ennek a szerkesztőségnek a tözsomszedságában lévő úgynevezett „Corvin” éttermet, azaz az úgynevezett „Corvin” Áruház úgynevezett „Corvin” éttermét, ahol (lévén az áruház idegen tulajdonban, szabatosabban: lévén a megszálló hatóság birtokában) húst is kiszolgáltak, sőt húsjegy nélkül, noha dupla áron szolgáltak ki húst (vagyis a dupláját kérték annak, amit máshol kértek volna, ha máshol is kiszolgáltak volna húst), és ez idő tájt, ha előreláthatólag újabb halálosan unalmas halálveszély leselkedett rám ebben a szerkesztőségben – többnyire az egyébként nemesen hangzó „értekezlet” formájában –, előzőleg olykor „megajándékoztam magamat” egy rántott szelettel ebben az étteremben (igen gyakran a már a következő havi fizetésem terhére fölvetett előlegből, minthogy az előleg intézménye, nyilván valamilyen feledékenység folytán, egy darabig még akkor is érvényben maradt, miután minden más már rég az érvényét veszítette); és bármennyi és bármilyen halálosan unalmas életveszéllyel kellett is szembenéznem, az a tudat, hogy előzőleg „megajándékoztam magam”, tehát a felkészültségem, a titkom, sőt a *szabadságom* tudata, amely a húsjegy nélküli rántott szeletben és az ehhez fölvetett előlegetben rejlett, s amelyről kivülem senki sem tudhatott, legföljebb a pincér, de ő is csupán a rántott szeletről, és legföljebb a pénztáros, de ő meg csupán az előlegről: aznap minden förtelman, minden gyalázaton és meggyalázáson átsegített. Ez idő tájt ugyanis a mindennapok, a napkeltétől napkeltéig tartó mindennapok a napkeltétől napkeltéig tartó módszeres gyaláztatá váltak át, de hogy hogyan változtak azzá, ennek a különben bizonyára figyelemre méltó folyamatnak a megfogalmazása – vagy megfogalmazás-sorozata – már nem szerepel a megfogalmazás-émlékeim, tehát valószínűleg az akkori megfogalmazásaim között sem. Ennek oka nyilván az lehet, hogy – mint már említettem – az én megfogalmazásaim az életem pusztá gyakorlását, az életem napkeltétől napkeltéig tartó pusztá folytathatóságát szolgálták, miközben magát az életet adottnak tekintették, mint a levegőt, amelyben lélegeznem, a vizet, amelyben úsznom kell. Az élet minőségét mint a megfogalmazás tárgyát az én megfogalmazásaim egyszerűen figyelmen kívül hagyták, mivel ezek a megfogalmazásaim nem az élet megismerését, hanem – mint mondtam – ellenkezőleg, az élet élhetőségét, vagyis az élet megfogalmazásának mellőzését szolgálták. Ez idő tájt például bizonyos perek zajlottak az országban, és a baráti társaság kérdéseire, amely engem az angol lobogó történetének elbeszélésére buzdított, ennek a többnyire az egykori tanítványaimból, tehát nálam többnyire húsz-harminc évvel fiatalabb, eo ipso már persze mégsem annyira fiatal emberekből összeverődött

társaságnak a sürgető, zaklató, azzal sem törődő kérdéseire, hogy e kérdéseikkel félbeszakítanak és eltérítenek az angol lobogó történetének elbeszélésétől, e kérdésekre tehát, miszerint én vajon – úgymond – „elhittem-e” az ezekben a perekben kifejtett vádpontokat, „hittem-e” a vádlottak bűnösségében és így tovább, azt feleltem, hogy ez a kérdés, jelesül e perek hitelességének vagy hiteltelenségének kérdése akkoriban még csak föl sem merült bennem. Abban a világban, amely engem akkor körülvelt – a hazugság, a rémület és a gyilkosság világában, ahogyan ezt a világot sub specie aeternitatis éppenséggel minősíthetem ugyan, de amivel ennek a világnak a *valóságát*, az *egyediségét* még csak nem is érintettem –, ebben a világban tehát még csak föl sem merült bennem, hogy ezek a perek mind egy szálig *ne* hazugságok lennének, hogy a bírák, a vádlók, a védők, a tanúk, sőt maguk a vádlottak is mind *ne* hazudnának, és hogy itt *ne* csupán egyetlen igazság működjön, ám az fáradhatatlanul: a hóhérré, és hogy itt a letartóztatás, a bebörtönzés, a kivégzés, az agyonlövés és a felakasztás igazságán kívül más igazság is működjön vagy működh^{et}ne. Mindezt azonban csak most fogalmazom meg ennyire élesen, ilyen határozottan minősítő szavakkal – mint hogyha akkor (vagy akár most is) lett volna (vagy lenne) bármiféle szilárd alapja bármiféle minősítésnek –, most, hogy az angol lobogó történetének elbeszélésére buzdítanak, és így kénytelen vagyok mindezt egy történet szemszögéből elbeszélni, jelentőséget tulajdonítani annak, ami a köztudatban – ebben az általánosság rangjára emelt tévtudatban – azóta jelentőségre tett szert, de aminek az akkori valóságban – legalábbis az én számomra – csak igen csekély vagy egészen másféle jelentősége volt. Így aztán nem beszélhetek például arról, hogy ezekkel az az idő tájt zajló perekkel kapcsolatosan én az idő tájt netalán valamiféle erkölcsi felháborodást éreztem volna: nem emlékszem rá, hogy éreztem, és ezt nem is tartom valószínűnek, egyszerűen azért nem, mert semmiféle erkölcsöt sem éreztem – sem magamban, sem magam körül –, aminek a nevében felháborodhattam volna. Mindezzel azonban, mondom, messze túlértékelem, túlmagyarázom azt, amit ezek a perek az én számomra jelentettek – egy olyan énem számára, amelyet ma már nagyon távolról, mintegy csak valami kopott, rezgő és szakadékony filmen látok –, mert valójában éppen csak hogy horzolták a figyelmemet; mondjuk, az állandó veszély és ezzel persze az állandó undorom sűrűsödését, az engem azért közvetlenül talán még nem fenyegető veszély fokozódását jelentették, hogy költőien fejezzem ki magam, a horizont további elsötétedését, ami mellett azonban még mindig lehetett olvasni, ha éppen volt mit (például *A diadalív árnyékában*). Engem ezeknek az akkortájt folyó pereknek nem az erkölcsiség, inkább az érzékelhetőség síkján zajló hatásai értek, következésképp nem erkölcsi, inkább az érzékszervek, az idegpályák szintjén mozgó reflexiókat váltottak ki belőlem, mondhatni hangulati reflexiókat, mint a fentebb már említett undort, aztán riadalmat, megütközést, futó hitetlenkedést, általános elbizonytalanodást és atöbbit. Emlékszem például, hogy akkortájt nyár volt, és hogy ez a nyár már mindjárt a kezdetekor szinte tűrhetetlen forrósággal köszöntött be. Emlékszem, hogy ezen a tűrhetetlenül forró nyáron jutott az eszébe valakinek ebben a szerkesztőségben, hogy az, úgymond, „fiatal munkatársakat” magasabb, úgymond elméleti oktatásban kell részesíteni. Emlékszem, hogy ennek az igen forró nyárnak egy különösen forró estéjén ennek a szerkesztőségnek egy főszemélyisége, egy fő-párt-, egy párt-főszemélyisége, egy közrémületben álló, magánál a fő- és felelős szerkesztőnél is főbb és felelősebb, bár az autoritását illetően eléggé – ha szabad ezzel a heideggeri parafrázissal élnem: – homályban tartott főszemélyiség részesített bennünket, úgymond fiatalabb munkatársakat ebben az, úgymond, elméleti oktatásban. Emlékszem a szobára is, ahol ez az előadás folyt, erre a ma már nem létező szobára, amelynek már a hűlt helyét is beépítették, erre az úgynevezett „gépszobára”, amin írógépek, ezeket az írógépeket rohamszerűen csattogtató gépírónők, író- és közönséges asztalok, székek, zűrzavar, töméntelen telefon, töméntelen munkatárs, töméntelen hangforrás értendő, ami ezen az estén már mind elnémított, kiküszöböltetett, elrendeztetett és a székeken ülő áhítatos hallgatósággá meg az őket oktató előadóvá alakítottatott át. Emlékszem, hogy tárva volt a kétszárnyas erkélyajtó, és hogy mennyire irigyeltem az előadót, amiért olyan gyakran, később már úgyszólván percnként, szinte az előadásában szereplő vesszők gyanánt léphetett ki hűsölni a hatalmas erkélyre, meg sem állva a korlátig, ahol a rács fölött kihajolva mindannyiszor lenézett a Körút gőzölgő szakadékába, és a fülledt szobában én is mindannyiszor vágyakozva gondoltam az útszéli fáknek az alkonyi levegőben talán épp megmozduló poros lombjaira, az alattuk ógyelgő járókelőkre, a szemközti Szimplon, majd Szimpla kávéház ütökopott teraszára, a magas cipősarkaikon már frissen a Népszínház vagy a Bérkocsis utcai standjuk felé korántsem titokban kopogó, titkos prostituáltakra. Annál inkább feltűnt, bár jelentőséget ennek csupán

később tulajdonítottam, hogy az előadása végeztével ez a rákvörösrre főtt arcú főszemélyiség, akinek homlokáról patakzott az izzadság, és valósággal remegett, mint akkor hittem (ha egyáltalán hittem valamit akkor), a megerőltetéstől, nem nagyon igyekezett leérni az utcára, ellenkezőleg, alig tudott elszakadni tőlünk, egyenként megszólongatott még néhányunkat, majd végre-valahára megszabadultunk tőle, és én is kiléphettem az erkélyre, megkönnyebbült sóhajjal én is lenézhettem az utcára, ahol éppen akkor lépett ki a házból ez a főszemélyiség, a járdánál várakozó fekete autóból meg éppen akkor ugrott ki az ominózus két szolgálatkész férfi, akik a főszemélyiséget nagy buzgón, bár talán egy kissé tolakodóan besegítették a fekete autóba, miközben abban a váratlanul beálló csendben, amely egy-egy elviselhetetlen nap végén a városok ricsaját a leereszkedő szürkületben, mintegy csúcspontként vagy zenekari szünetként egy kurta pillanatra megszakítja olykor, hirtelen kigyulladtak a lidércfényű utcalámpák. Benneteket, érett, művelt embereket, mondtam ennek a főként az egykori tanítványaimból összeverődött baráti társaságnak, amely engem váltig az angol lobogó történetének elbeszélésére buzdított, ma már nem fog meglepni, ha megtudjátok, hogy ez a fekete autó hová vitte áldozatát, hogy ez a főszemélyiség az erkélyről folyton az odalent várakozó fekete autót leste, egy ideig azt remélve, hátha nem órá várakozik a fekete autó, majd egy idő múltán – az előadása alatt – lassanként kétségbevonhatatlanul megbizonyosodva róla, hogy igenis órá várakozik a fekete autó, s e bizonyosság után csupán az időt tudta húzni még, már ameddig tudta, a távozás, a házkapun való kilépés pillanatát halogatni; engem azonban nem is tudom, mi lepett meg jobban és persze kellemetlenebbül, a négy, öt vagy hat évvel későbbi találkozás az Andrássy, Sztálin, Magyar Ifjúság, Népköztársaság stb. út akkor még létező fasorában egy ronccsá vert, félig megvakított, összetört öregemberrel, akiben nagy rémületemre erre az egykori főszemélyiségre ismertem, vagy az erkélyjelenetet követő napon sebbel-lobbal összehívott szerkesztőségi gyűlés, úgymond „röpgyűlés”, amelynek során erről a tegnap még közrettegesben, közhódotatban, közcsúszás-mászásban álló főszemélyiségről képtelenebbnél képtelenebb dolgokat kellett megtudnom. Ezeket a képtelenségeket, hol egy elkényeztetett gyerek hisztériásan vonagló toporzékolásával, hol egy halálos rettegésében valami emberi őssállapotra, valami lüktető amőbára, valami pusztá létkocsonyára redukált és e redukált állapotába tökéletesen belefeledkezett lény felfoghatatlan indulatkitöréseivel maga a tegnap még ez előtt a főszemélyiség előtt hajbókoló és rettegő és bizalmaskodva csúszó-mászó fő- és felelős szerkesztő hozta a tudomásunkra. Ennek az embernek a képtelen állításainál is képtelenebb szavait ma már teljességgel lehetetlen és teljességgel fölösleges is volna felidézni: mindenféle vádak és mocskolódások, bizonykodások, mentegetőzések, gyalázkodások, fogadkozások, fenyegetőzések és más effélék legszélsőségesebben kifejezett – a mocskolódásoknál például az állatnevektől, főként kutyafajtájú ragadozók neveitől sem tartózkodó, a fogadkozásoknál a legbigottabb vallási hitélet szavait is ide ráncigáló – zagyvalékából álltak. Mármost igen kíváncsi lennék rá, hogy ez az én baráti társaságom, amely engem az angol lobogó történetének elbeszélésére buzdított, akár csak hozzávetőlegesen is el tudta-e képzelni ezt a jelenetet, ahogyan őket erre akkor megkértem, mivel én magam, sajnos, nem rendelkezem a kellő láttató erővel, a kellő kifejezési eszközökkel: bármennyire bólogattak, erőlködtek, próbálkoztak is, biztos vagyok benne, hogy végül is képtelenek voltak rá, egyszerűen azért, mert ezt a jelenetet nem is lehet elképzelni. Nem lehet elképzelni, hogy egy felnőtt, jó negyvenes férfi, aki késsel-villával eszik, nyakkendőt köt, a művelt középosztály nyelvén beszél és fő- és felelős szerkesztőként igényt formál arra, hogy az ítélőképességében fenntartás nélkül megbízzanak: nem lehet elképzelni, hogy egy ilyen ember, anélkül hogy részeg lenne vagy hirtelen megtébozódott volna, egyszerre csak a saját félelme mocskában fetreng, és rángógörccsök közepette nyilvánvaló esztelenségeket rikácsol; nem lehet elképzelni, hogy ilyen helyzet létrejöhet, illetve, minthogy létrejött, nem lehet elképzelni, hogy miként jöhet létre; és végül nem lehet elképzelni magát a helyzetet, a jelenetet, annak valamennyi részletével: a handabandázó csepűragóval szemben szorongó csoportot, csoportunkat, ezeket a felnőtt férfiakat meg nőket, harminc-, negyven-, ötven-, sőt hatvan- és hetvenéves újságírókat, gyorsírókat, gépirókat, mindenféle szakembereket, akik megszeppenten, komolykodó arccal és egyetlen ellenvetés nélkül hallgatják ezeket a minden józan észre, megfontoltságra, mértékletességre öntagadó dühvel, az öntagadás valóságos paroxizmusával rácáfoló, már-már jelentés nélküli indulatszavakat. Ismétlem: még csak fel sem merült bennem e szavak, e vádak hitelességének vagy hiteltelenségének kérdése, ezek a ponyvaregénybe illő szavak, ezek a középkori eretnekkronikákat idéző vádak messze maguk mögött hagyták a megítélhetőség régióját – hiszen ki ítélkezhetett itt azokon kívül, akik ítélkeztek? Miféle igazságot

érezkelhettem volna itt ennek a nevetséges, ennek a – lényegében – gyerekes jelenetnek az igazságán, no meg azon az igazságon kívül, hogy bárkit bármikor elvihet a fekete autó, ezen a – lényegében – megint csak gyerekes mumusigazságon kívül. Ismétlem: az a kábult, tétova, a szakadatlan rémülete és a szakadatlan nevetethetősége közt hányódó húszéves fiatalember (én) egyedül azt érezkelte (érezkeltem), hogy az az ember, aki tegnap még főszemélyiség volt itt, ma már csak kutyafajta ragadozók nevével illelhető, és egy fekete autón bárhová, bármikor elvihető – vagyis egyedül az állandóság hiányát érezkelte (érezkeltem). Mármost én a baráti társaság előtt, amely engem az angol lobogó történetének elbeszélésére buzdított, váratlanul arra a kijelentésre ragadtattam magam, hogy az erkölcs (egy bizonyos értelemben) talán nem is egyéb, mint állandóság, és hogy talán nem is egyébért hoznak létre állandóság-hiánnyal jellemezhető állapotokat, mint azért, hogy ne jöhessen létre erkölcsi állapot: ha ez az uzonnaasztalnál elejtett kijelentésem az írás jóval megfontoltabb körülményei között persze módfelett henyének és valószínűleg, sőt minden bizonnyal nagyrészt tarthatatlannak tűnik is, annyit mégis fenntartok belőle, hogy legalábbis a *komolyság* és az állandóság között fennáll a szoros kapcsolat. A halál, ha egy élet során állandóan készülünk rá, mint a reánk váró igazi, sőt – tulajdonképpen – egyetlen feladatra, ha egy élet során begyakoroljuk mintegy, ha megtanuljuk – végső soron megnyugtató –, ha nem is kielégítő – megoldásnak látni: komoly dolog. De a téglá, amely véletlenül épp a mi fejünkre pottyan, nem komoly. A hóhér nem komoly. És lám, mégis: a hóhértól az is fél, aki a haláltól nem. Mindezzel mindössze az állapotomat, az akkori állapotomat akarom – ha fogvatékosan is – leírni. Azt, hogy egyfelől féltem, másfelől nevettem, főként azonban egy bizonyos értelemben megzavarodtam, azt is mondhatnám, válságba jutottam, elvesztettem a megfogalmazásaim menedékét, talán a gyorsuló tempó, a *dinamika* következtében életem mind megfogalmazhatatlanabbá, következésképpen az életvitelem folytathatósága is mind kétségesebbé vált. Emlékeztetnem kell itt arra, hogy újságíróként foglalkozásszerűen üztem – azaz kellett volna úznöm – az élet megfogalmazását. Igaz, az élet megfogalmazásának újságírói követelménye már jó eleve a hazugság volt: de aki hazudik, tulajdonképpen az igazságon gondolkodik, és az életről csakis úgy tudtam volna hazudni, ha – legalább részben – ismerem az igazságát, ezt az igazságot, ennek az életnek, ennek az általam is élt életnek az igazságát azonban sem részben, sem egészében nem ismertem. Így *tehetséges* újságíróból ebben a szerkesztőségben lassanként *tehetségtelen* újságíróvá minősültem át. Attól a pillanattól kezdve, hogy – egy időre legalábbis – kicsúsztam a megfogalmazhatóság és ezzel életvitelem folytathatóságának világából, a körülöttem zajló események – és így én magam is mint esemény – töredékes képekre, benyomásokra hullottak (hullottam) szét. De a kameralencse, amely ezeket a zavaros képeket, hangokat, sőt gondolatokat is összefogta, még mindig, gyötrelmesen és megszüntethetetlenül *én* voltam, csakhogy egy tőlem egyre távolabb kerülő én. Az *úgynevezett világtörténelem* katlanában, amelyben mindnyájan rotyogunk, ez egyszer megint az emberleves legaljára kotort az ördögi fakanál. Ott látom magam, depressziós csüggedtségben, hajnalokba vesző gyűléseken, ahol a pokol kutyái ugatnak, hátamon a *kritika* és az *önkritika* korbácsa csattog, egyre csak várom, várom, mikor és merre nyílik az ajtó, amelyen kilökjének, ki tudná, hová. Nemsokára egy gyilkos gyárkaszárnya végtelenbe vesző csőhálózata alatt botorkálok a rozsdaszínű porban, vasöntés szagú, sivár hajnalok várnak, hályogos nappalok, amikor a tudat tompa észleletei nehéz fémbuborékokként pöfögnek fel és pattannak szét a gőzölgő, gomolygó massa ónszürke felszínén. Gyári munkás lett belőlem: de ezt legalább lassacskán újra meg lehetett fogalmazni, ha csupán a kaland, a képtelenség, a nevetség és a félelem szavaival is, vagyis az engem körülvevő világgal egylényegű szavakkal, és ezzel félig-meddig megint visszanyertem az életemet. Hogy netalán *teljesen* is visszanyerhetném, egyáltalán, hogy netalán a *teljes élet is lehetséges* – de most már, hogy ezt az életet leéltem, most már, hogy ami ebből az életből (az életemből) még hátravan, az is leéltnak tekinthető, pontosabban, sőt egészen pontosan kell fogalmaznom: tehát, hogy netalán a teljes élet is lehetséges *lett volna* –, ezt csak akkor sejtettem meg, amikor egyszerre csak, elképedve és lenyűgözve, a kaland megfogalmazásai után váratlanul a *megfogalmazás kalandjával* találtam magam szemben. Ezt a valamennyi kalandomat túlszárnyaló kalandot azonban – mint már idején előrebocsátottam – Richard Wagnerrel kell kezdenem, Richard Wagnert pedig – mint azt szintén jeleztem már – a szerkesztőséggel kellett kezdenem. Eleinte, amikor engem ebbe a szerkesztőségbe „felvettek”, amikor én ebbe a szerkesztőségbe elkezdtem nap mint nap bejárni, amikor a városházáról (minthogy ehhez a rovathoz, a „városházi rovathoz” osztottak be) nap mint nap betelefonáltam ebbe a szerkesztőségbe a városházi híreket, sőt tudósításokat, mindezeket a tényeket úgy fogalmaztam meg, és akkor még nem is

teljességgel alaptalanul, hogy „újságíró vagyok”, mivel a látszat és a tevékenység, amely ezt a látszatot létrehozta, nagyjában-egészében valóban megengedte nekem, hogy így fogalmazzak. A naiv megfogalmazások időszaka volt ez életemben, az elfogulatlan megfogalmazásoké, amikor életvitem és ennek megfogalmazása még nem állott egymással megszüntethetetlen vagy kizárólagos radikális eszközökkel megszüntethető ellentétben. Már erre a pályára és így ehhez a szerkesztőséghez is egy megfogalmazás, egy olvasmányom sodort, az, úgy mond „pályaválasztás” kényszerén, no meg azon a túrtörtethetetlen vágyamon kívül, hogy a szülői sanyargatás és a tanulással meghosszabbított gyerekkor béklyóiból szabaduljak. Miután borral és építőanyagokkal folytatott ügynökösödésem nevetséges eredményekkel, sőt, egész egyszerűen a nevetségesség eredményével zárult, majd a nyomdászattal, pontosan a betűszedéssel folytatott próbálkozásaim is csupán a hiábavaló gyötrelmem, a monotónia tapasztalatával ismertettek meg, teljesen véletlenül – ha ugyan létezik ilyen, amiben (mármint a véletlenben) én magam nem hiszek – egy könyv akadt a kezembe. Ez a könyv egy újságíró, egy budapesti újságíró életének, egy budapesti kávéházakban, budapesti szerkesztőségekben, budapesti társasági körökben mozgó, budapesti nőkkel – közelebbről két nővel, egy úri hölgygel, akit csak a parfümjé francia márkájának nevére emleget, valamint egy leánnyal, egy egyszerű, szegény, tiszta, a parfümmárkás hölgnél érezhetően különb, mert lelkiséggel felruházott, ám elnyomatásra született és ezért örökös, mondhatni szociális és metafizikai lelkifurdalást kiváltó teremtéssel – viszonyt folytató újságíró életének teljesen hamis és meghamisított, de – a mai emlékezetem szerint – őszinte vággyal, tehát őszinte elhithető erővel történt megfogalmazása volt. Ez a könyv olyan életről, olyan világról szól, amely a valóságban sohasem, legföljebb megfogalmazásokban létezhetett, olyanféle megfogalmazásokban, amilyenekre később, életvitem fenntarthatósága végett, én magam is törekedtem, megfogalmazásokra, amelyek függőnyt vonnak a megfogalmazhatatlan, a sötétben zajló, a sötétben botorkáló, a sötétség súlyát hurcoló élet, vagyis maga az élet elé. Ez az erről az újságíróról, tehát némileg az újságírásról is szóló könyv mit sem tudott a katasztrófa-kori újságírásról, egyáltalán, a katasztrófáról; ez a könyv *kedélyes* volt és *bölcs*, vagyis tudatlan könyv volt, de a tudatlanság csábításával az én számomra végzetes hatású könyv. Lehet, hogy ez a könyv hazudott, de – a mai emlékezetem szerint – biztos, hogy őszintén hazudott, és igen valószínű, hogy akkor nekem éppen erre a hazugságra lehetett szükségem. Az ember mindig ugyanolyan pontosan és ugyanolyan haladéktalanul rátalál a számára szükséges hazugságra, mint amilyen pontosan és haladéktalanul rátalálhat a számára szükséges igazságra is, ha egyáltalán szükségét érzi az igazságnak, azaz az élete felszámolásának. Ez a könyv magát az újságírást amolyan könnyed foglalatosságnak, a *tehetség kérdésének* tüntette fel, és ez teljesen megfelelt akkori, valamilyen könnyed, de azért némileg intellektuális életről szólt, teljességgel képtelen és teljességgel tudatlan ábrándjaimnak. Ezt a könyvet egyfelől hamar elfelejtettem, másfelől sohasem; soha többé nem olvastam újra, soha többé nem került a kezembe, és végül a könyv maga is elkallódott valahol, valahogy, és soha többé nem kerestem. Később azonban, óvatosan alapos kérdezősködések eredményeként, arra jutottam, hogy ez a könyv nem lehetett, csakis Szép Ernő egyik munkája, alighanem – noha ez csak föltevés, én magam nem győződtem meg róla – *Ádámcsutka* című regénye. És ha már megemlítettem ezt az életemet mélységesen, mintegy a kinyilatkoztatásszerű álmok különös határozottságával befolyásoló könyvet, némi habozás után azt is elmondtam ebben a baráti társaságban, ahol engem az angol lobogó történetének elbeszélésére buzdítottak, hogy ennek a könyvnek az íróját, Szép Ernőt, anélkül, hogy tudtam volna, hogy ő ennek a könyvnek – talán korántsem élete egyik legjelentősebb vagy akár csak igazán jelentős művének – a szerzője, akkortájt, tehát amikor a katasztrófa immár nemcsak hogy régóta letagadhatatlanul látható, jelenlévő és nyilvánvaló volt, de a katasztrófán kívül semmi más nem volt látható, jelenlévő és nyilvánvaló, és a katasztrófán kívül semmi más nem működött, azokban az egykor úgynevezett „irodalmi” kávéházakban és eszpresszóknak, amelyek az idő tájt léteztek még, bár persze már csak katasztrófa-kávéházakként, katasztrófa-eszpresszókként, ahol már csak némi meleget, átmeneti hajlékot, átmeneti megfogalmazásokat kereső árnyak tévelyegtek, egyszer-másszor megmutatták nekem, úgynevezett „fiatal újságírónak” Szép Ernőt. És egyszer-másszor – talán kétszer-háromszor is – be is mutattak engem, „fiatal újságírót” Szép Ernőnek (aki az előző bemutatásaimra természetesen sosem emlékezett), pusztán csak hogy hallhassam azóta legendává, nem, mítosszá emelkedett bemutatkozását: „Szép Ernő *voltam*”. Ehhez a ponthoz érve, ennek a baráti társaságnak, egykori tanítványaimnak, akik engem ennek a történetnek, az angol lobogó történetének elbeszélésére buzdítottak, egypercnyi

megálljt indítványoztam. Mert, mondtam nekik, ahogy múlnak az évek, évtizedek, én ezt a bemutatkozási formulát nemcsak hogy el nem felejtettem, de mind gyakrabban jut az eszembe. Persze, mondtam, látnotok kellett volna Szép Ernőt, látnotok kellett volna az öregembert, aki azelőtt, mielőtt láthatátok volna, Szép Ernő *volt*: ezt az apró, a saját súlyától is megszabadult öregembert, akit a katasztrófa szele porszemként söpört végig a jeges utcákon, és sodort kávéháztól kávéházig. Látnotok kellett volna – mondtam – például a kalapját, ezt az egykor nyilván „galamszürkének” nevezett, egykori úgynevezett „Eden-kalapot”, amely most számos telitalálattól megroggyant csatacirkálóként dülöngélt apró madárfejen. Látnotok kellett volna gondozott, reménytelen-szürke öltönyét, a cipőjére rogyó nadrágszárát. Már akkor megsejtettem, ma már azonban pontosan tudom, hogy ez a bemutatkozás: „Szép Ernő *voltam*”, nem az ebben a katasztrófavárosban megszokott katasztrófaviccek, katasztrófa-szemlések egyike volt, aminek az akkor immár leplezetlenül beállt katasztrófa-korban általában hitték és fogadták, mert nem hihettek, mert nem tudtak és nem akartak mást hinni, sem elhinni. Nem: ez a bemutatkozás megfogalmazás, mégpedig radikális megfogalmazás, mondhatnám a megfogalmazás hőstette volt. Ennek a megfogalmazásnak a révén maradt, sőt lényegült Szép Ernővé Szép Ernő, és éppen akkor, amikor már csak Szép Ernő *volt*; amikor már felszámoltak, likvidáltak, államosítottak minden olyan lehetőséget, amelyek Szép Ernőnek egykor még megengedték, hogy Szép Ernő legyen. Egyszerűen az aktuális igazságállapot (a katasztrófa) lapidáris, három szóba foglalt megfogalmazása, amely bölcsességről vagy kedélyességről immár nem tud semmit. Olyan megfogalmazás, amely senkit sem csábít semmire, de amivel senki soha nem békélhet meg, ennél fogva messzire visszhangzó megfogalmazás, sőt a maga nemében alkotás, amely talán – megkockáztatom – Szép Ernő valamennyi irodalmi alkotásánál tovább fennmaradhat. Barátaim, egykori tanítványaim itt felmorajlottak, némelyek kétkedve ellene vetették, hogy a művet – ahogyan mondták – azért, úgymond, „semmi sem helyettesítheti”, továbbá, hogy Szép Ernő éppen mostanában támad új életre, műveit éppen mostanában kezdik újra olvasni, újra értékelni. Én erről ez egyszer megint csak nem tudtam és nem is akartam tudni semmit, hiszen nem vagyok irodalmár, sőt már régóta nem szeretem, és nem is olvasok irodalmat. Ha megfogalmazásokat keresek, többnyire az irodalmon kívül keresem, ha megfogalmazásokra törekednék, valószínűleg tartózkodnék tőle, hogy e megfogalmazások irodalmi megfogalmazások legyenek, mert – és talán elég, ha ennyit mondom, sőt ennél többet valójában nem is mondhatnék – az irodalom gyanúba keveredett. Félni kell tőle, hogy az irodalom oldószerébe áztatott megfogalmazások soha többé nem nyerik vissza sűrűségüket és életszerűségüket. Olyan megfogalmazásokra kellene törekedni, amelyek totálisan magukban foglalják az élettapasztalatot (vagyis a katasztrófát); olyan megfogalmazásokra, amelyek meghalni segítenek, és mégis hagyományoznak valamit a túlélőkre is. Semmi kifogásom ellene, ha ilyen megfogalmazásokra az irodalom is képes: de mindinkább úgy látom, hogy csupán a *tanúságtétel* képes rá, esetleg egy némán, a megfogalmazása nélkül leélt élet *mint megfogalmazás*. „Azért jöttem, hogy bizonyítást tegyek az igazságról” – irodalom ez? „Szép Ernő *voltam*” – irodalom ez? Így hát – most veszem észre – a megfogalmazás kalandjával (egyszersmind az angol lobogóval) való találkozásom történetét mégsem, mint eredetileg hittem, Richard Wagnerrel, hanem Szép Ernővel, de ezt is, azt is mindenképpen a szerkesztőséggel kell és kellett kezdenem. Ebben a szerkesztőségben, ahová engem a Szép Ernő által befolyásolt képzeletem juttatott – az eltökélt képzeletnek mindig készséggel engedő külső körülmények mellett –, ebben a szerkesztőségben tehát én mintegy rövidebb és sűrűbb közegű pályán, noha persze minden szellemi nyomvonal hátrahagyása nélkül jártam be ugyanazt az utat, amit a bölcsesség és a kedélyesség tudatlanságától a „Szép Ernő *voltam*”-féle megfogalmazásig Szép Ernő megtett; mindössze az állítólagos egykori Budapest helyén én már csak egy romba dőlt várost, benne romba dőlt életeket, romba döntött lelkeket és e romok közé tiport reményeket találtam. Ez a fiatalember, akiről itt beszélek – én –, is egyike volt e romok közt a semmi felé botorkáló lelkeknek, noha ő – én – e romokat akkor még csupán mintegy valamely filmdíszletként, önmagát pedig e film, mindenesetre valamilyen szplínes, valamilyen fanyarul modern, valamilyen fanyar és modern módon hazug film szereplőjeként értelmezte, mely szerepet, teljességgel a nézőtéri látszatra alapozva, és minden zavaró körülményt (azaz a valóságot, vagyis a katasztrófát) mellőzve, így fogalmazott (fogalmaztam) meg: „újságíró vagyok”. Látom ezt a fiatalembert ősz, csöpögős reggeleken, melyeknek ködjét úgy lélegezte be, akár a gyorsan illanó szabadságot; látom körülötte a díszleteket, a feketén csillogó, nedves aszfaltot, az ismert utcák meghitt kanyarulatait, a semmibe vesző kitágulásukat, amerre a higan gomolygó köd a folyót sejtette;

az ázott szagú embereket, akik vele együtt az autóbuszra vártak, a vizes esernyőket, a színes hirdetésekkel teleragasztott palánkot, amely egy ház háborús romhalmazát takarta, és amelynek helyén ma, négy évtized múltán egy másik rom, a béke romja áll, a háborús romház helyére épített béke-romház, a totális békének ez a korai enyészete maradt, légköri szenny borította, mindennemű mocskok, tolvajlás, mulasztás, végtelenbe nyúlt ideiglenesség és jövőtlen közöny rongálta nyolcemeletes, roskadozó emlékműve. Látom a lépcsőházat, amelynek lépcsőin nemsokára felsiet, a téveszmék hajtotta embereknek ugyanavval a biztonságérzetével, amely kimondatta vele – velem –: „újságíró vagyok” – bizonyos fontosságtudattal tehát, amit már magában ez a lépcsőház is táplált, ez a már régen nem létező, akkor azonban egyértelmű valóságot, a *valódi szerkesztőségek*, a *néhai újságírók*, az *egykori újságírás* és a mindezt magában foglaló hangulat és valóság valóságát sugalló lépcsőház; látom a sánta portást, az úgynevezett „szolgát”, pontosabban szerkesztőségi szolgát, ezt a páratlanul fontos embert, akit akkor még csupán a páratlanul fontos szolgálatai tettek oly páratlanul fontossá, aki a szerkesztőségi szobák közt fűgőn bicegve éppoly buzgalommal hordta-vitte a kéziratokat, hasáblevonatokat, teljesített apró, de mulaszthatatlan megbízásokat, mint amilyen készségesen kölcsönzött készpénzt is (olcsó kamatra), ha minden kötél szakadt; s aki csak később vált a nagy hatalmú, kérlelhetetlen, a gőgjének szörmebundájába burkolózó, megközelíthetetlen Hivatalsegédé, aki egyedül Kafka regényeiből, no meg az úgynevezett *szocialista valóság*ból ismeretes. Egy ilyen őszi reggelen, nem, inkább már délelőttön, alighanem a lapzártá, a „slussz” zajos akkordjainak lassú csendesedése idején, ezekben a lanyha és, mondhatni, valamilyen elégtételtől ernyedett percekben történt, hogy az egyik gyorsíró azt a kérdést intézte hozzám ebben a szerkesztőségben, hogy melyik színházba kérek ingyenjegyet. Ez a gyorsíró – ma is emlékszem rá, Pásztornak hívták, és bár legalább ötven évvel volt idősebb nálam, én is, mint annyian, Pásztorkának szólítottam, mivel apró, rendkívül gondozott külsejű emberke volt, finom öltönyökben, választékos nyakkendőkben, franciás lábbelikkal, afféle itt felejtett *parlament*i gyorsíró, oly időkben, amikor a parlament már rég nem volt parlament, s a gyorsírás sem volt gyorsírás, a kész szövegek, a konfekcionált szövegek, az előre gyártott, előre megemésztett és aprólékosan megcenzúrázott katasztrófa-szövegek idején ez a gyorsíró tehát, gömbölyű eunuch-hasacszkájával, tojásdad, tar fejével, a gondosan érlelt, puha sajtokra emlékeztető arcával s a szűk hasítékában aggodalmasan bujkáló szemecskéivel így különös kíméltre szorult, annál is inkább, mivel nagyothallott, ami egy gyorsírónál enyhén szólva paradox jelenség, ilyenformán ugyanabban a városban, sőt csak néhány utcával arrébb, ahol a börtönökben és a különféle fegyintézményekben már kezdtek rohamosan szaporodni a folyosókon hátrattett kezekkel s arcukkal a fal felé fordulva állongó emberek, amikor a véstörvényszékek harsogva ontották ítéleteiket, amikor a börtönfalakon kívül mindenki, de válogatás nélkül mindenki csak meghatározatlan időre szabadságot börtönlakónak volt tekinthető, ő mindegyre attól szorongott, hogy véletlenül lelepleződhet a mindenki előtt ismeretes süketsége, és még netalán nyugdíjba küldik: ez a gyorsíró szokta tehát ebben a szerkesztőségben az úgynevezett munkatársak ingyenjegyigényeit és -jogosultságát nyilvántartani. Még emlékszem ennek a fiatalembernek, akit akkoriban – mondom – önmagamként viseltem és érzékeltem, a gyorsíró felszólítása nyomán támadt ambivalens meglepődésére, hiszen egyfelől nem volt kedve – kedvem – színházba menni, egyszerűen az e színházokban játszott elkedvetlenítő színdarabok miatt, másfelől a pusztá felszólítást jogában állott a gyakornoki időszak végének, mintegy újságírói nagykorúsításának is tekinteni, minthogy ezek az ingyenjegyek kizárólag a teljes jogú és értékű úgynevezett munkatársakat illették meg. Emlékszem, hogy egy ideig őszinte, mondhatni bajtársias kétkedéssel latolgattuk a sanyarú lehetőségeket, ő, az apró gyakorlati félelmeire egyszerűsödött öregember, s én, a bonyolultabban és általánosabban szorongó fiatal, miközben annyira idegen és annyira meghitt tekintetünk néhány pillanatig összekapcsolódott. Volt még egy lehetőség: az Operaház. *A Walkür* megy, mondta. Ezt az operát akkortájt nem ismertem. Richard Wagnert egyáltalán nem ismertem. Egyáltalán, semmilyen operát sem ismertem, az operát egyáltalában nem szerettem – hogy miért nem, azon érdemes lenne elgondolkodni, bár nem itt, nem most, amikor tulajdonképpen az angol lobogó történetét kell elbeszélnem. Ériük be annyival, hogy a családom szerette az operát, így némelyest érthetőbbnek látszik, hogy én miért nem szerettem az operát. A családom egyébként korántsem Richard Wagner operáit szerette, hanem az olasz operát, a családom ízlésének, majd’ azt mondtam, tűrőképességének csúcsa az *Aida* című opera volt. Olyan zenei környezetben nőttem fel – már amennyiben gyerekkori környezetemet egyáltalán zenei környezetnek nevezhetném, amit azonban egyáltalában nem tehetek, mert gyerekkori környezetemet akármilyen más

környezetnek inkább nevezhetném, mint éppen zenei környezetnek –, ahol Richard Wagnerről például ilyenféle szólások járták: Wagner *hangos*, Wagner *nehéz*; vagy, hogy egy másik szerzővel kapcsolatos szólást említsek: „ha már Strauss, akkor legyen Johann” és így tovább. Egyszóval zenei tekintetben éppoly ostoba környezetben nőttem fel, mint minden egyéb tekintetben, ám ez nem hagyta teljesen érintetlenül az ízlésemet. Nem merném határozottan kijelenteni, hogy kizárólag a családom hatására, de kétségtelen tény, hogy addig a pillanatig, amíg ebben a szerkesztőségben ettől a Pásztor nevű gyorsírótól meg nem kaptam jegyemet Richard Wagner *A Walkür* című operájához, kizárólag a hangszeres zenét szerettem, és semmi olyan zenét nem szerettem, ahol énekelnek (eltekintve a *Kilencedik szimfóniától*, s itt a Beethovenére gondolok, nem pedig a később, a jóval később, épp a kellő időben, a halálgondolatok jelentkezésének, a halálgondolatokkal való ismerkedésnek, sőt azt kell itt mondanom: a halálgondolatokkal való barátkozásnak, ha éppen nem megbarátkozásnak az idején megismert Mahler-féle *Kilencedik szimfóniára*), mintha csak az emberi hangban, pontosabban az énekhangban valamiféle szennyező anyagot látnék, amely rossz fényt vet a zenére. Mindazok a zenei előzmények, amelyekben a Wagner-opera meghallgatása előtt részesültem, tisztán hangszeres előzmények voltak, főként nagyzenekari előzmények, amelyekhez leginkább alkalomszerűen jutottam, elsősorban annak a szerföltt goromba, valamiféle látáshibától mindig gyanakvó arcú öregembernek a révén, akit az idő tájt minden diák és diákféle ismert a Zeneakadémián, aki a markába nyomott egy-két forintért minden diákot és diákfélét beengedett a nézőtérre, gorombán a fal mellé parancsolt, majd abban a pillanatban, amikor a karmester a pódiumra vezető ajtóban felbukkant, nyers hangon az el nem foglalt szabad ülőhelyekre vezényelt. Ma már hiába tűnődöm azon, hogy miért, hogyan és miféle készítésre szerettem meg a zenét; de tény, hogy már az idő tájt, amikor nem mondhattam magamat még újságírónak sem, amikor örökké problematikus életem talán a legproblematikusabb volt, mert ez az élet a családomnak, ennek az az idő tájt már széthullani készülődő, majd a katasztrófa idején teljesen széthullott, börtönökbe, idegen országokba, halálba, szegénységbe vagy, ritkább esetben, éppenséggel jólétbe hullott családnak kiszolgáltatott élet volt, olyan élet, amely elől már akkor, mint azóta is, folyton menekülnöm kellett: tehát tény, hogy zene nélkül már akkor, úgyszólván gyerekként sem bírtam volna ki ezt az életet, az életemet. Azt hiszem, ez az élet készítette fel, valójában inkább azt kellene mondanom: ez az élet *gyakoroltatta be* velem nem sokkal későbbi, katasztrófa-kori, az olvasás és a zene enyhítette életemet, az olyan életet, amely több különféle, egymásba átjátszó, egymást egymással tetszés szerint megsemmisíthető, egymással egymást mégiscsak egyensúlyban tartó s állandó megfogalmazásokat kínáló életből álló élet volt. Ebben és tisztán ebben: az egyensúly, a kis súlyok egyensúlyának tekintetében *A Walkür* megnézése és meghallgatása, *A Walkür* befogadása, *A Walkür* rám zúdulása bizonyos értelemben kétségkívül veszélyt jelentett: túl nagy súlyt vetett a serpenyőbe. Ráadásul ez az esemény – Richard Wagner *A Walkür* című operája – úgy ért, mint valami útszéli merénylet, mint egy váratlan támadás, amelyre semmilyen értelemben sem voltam felkészülve. Természetszerűen annyira mégsem voltam tájékozatlan, hogy ne tudtam volna: Richard Wagner maga írta operái szövegekönyvét, így ezeket a szövegeket tanácsos az operái meghallgatása előtt elolvasni. Csakhogy *A Walkür* szövegét, akárcsak Wagner egyéb szövegeit, nem tudtam megszerezni, amiben, nem kétséges, a környezetem kiváltotta pesszimizmus, és e pesszimizmus kiváltotta hanyagságom, e mindenféle lemondásra mindig mindig álló hanyagságom is közrejátszott, a teljes igazság kedvéért azonban azt is hozzá kell tennem, hogy Richard Wagner a katasztrófa-korban, vagyis történetesen abban a korban, amikor engem Richard Wagner érdekelni kezdett, voltaképpen nemkívánatos szerzőnek minősült, így operaszövegeit nem árusították, operáit általában nem játszották, s hogy valamennyi operája közül miért mégis éppen *A Walkürt* játszották, mégpedig meglehetősen következetességgel, ennek magyarázatát mindmáig nem értem és nem ismerem. Emlékszem, árusítottak valamiféle úgynevezett műsorfüzetet, afféle katasztrófa-kori műsorfüzetet, amely más operák, balettek, színdarabok, bábjátékok meg filmek – katasztrófális – ismertetése mellett *A Walkür* „tartalmát” is, úgymond, ismertette, öt-hat sorban, amiből semmit sem értettem, és amit föltehetően – noha erre akkor nem gondoltam – már eleve úgy is szerkesztettek meg, hogy senki se érthesse; és hogy semmit se hallgassak el, valójában még azt sem tudtam, hogy *A Walkür* egy összefüggő tetralógia második darabja. Így ültem be a nézőtérre, az Operába, amely még a katasztrófa-korban is szerfelett kellemes, sőt ünnepélyes hely volt. Aztán megtörtént velem, ami megtörtént: „...elsötétedett a terem, és lenn vadul felharsant a nyitány. Vihar, vihar... Vihar és villámlás. Fergegeteg az erdőn. Feldübörgött az

Isten nyers parancsa, ismétlődött, haragtól eltorzulva, és engedelmes mennydörgés csattant a nyomába. A függöny szétsuhant, mintha a vihar lebbentette volna szét. Íme a pogány terem, a háttérben a parázsló tűzhely, középen a kőrisfa törzsének magasra nyúló körvonalai. Siegmund, egy rózsás arcú férfi, zsemlyeszínű szakállal, megjelent a fából ácsolt ajtóban, és elcsigázva s kimerülten támaszkodott az ajtófélfának. Aztán állati bőrrökkel és szíjjakkal körülcsavart lába tragikusan vontatott léptekkel vitte előre. Parókájának szőke fürtjei s szőke szemöldökpárja alól megtört pillantású kék szemét mintegy kérlelve a karmesterre szögezte; s végre a zene meghátrált, szünetet tartott, hogy hallani lehessen a tenorista hangját, mely világosan és ércesen csengett, bár ziháltában tompította... Egy perc telt el, a zene éneklő, beszélő, hírt adó folyása töltötte ki, mely az események lábánál hömpölyögtette tova áradatát. Aztán balról jött Sieglinde... odalenn mély, nyújtott ének csendült fel. És újra egymásba mélyedt a pillantásuk, a zenekarban újra felhangzott a vontatott és epedő mély dallam..." Igen, így volt. A szövegből, noha fületem is, szememet is a végsőig erőltetve figyeltem, egyetlen szót sem értettem. Fogalmam sem volt róla, kicsoda Siegmund és Sieglinde, hogy kicsoda Wotan meg a walkür, s hogy mi mozgatja őket. „Közeledett a vég. Nagy távlat, magasztos szándék tárult fel. Epikus ünnepélyesség volt minden. Brünhilde aludt; az Isten áthágott a sziklákon." Igen, én pedig az Operaházból kiléptem a Sztálin útra, ahogyan akkortájt éppen hívták. Meg sem kíséreltem – és természetesen hiába is tenném –, hogy itt most az úgynevezett *művészi hatást* vagy *művészi élményt* elemezzem; lényegében véve – hogy ízlésem ellenére irodalmias hasonlattal éljek – valahogy úgy jártam, mint ugyanennek a szerzőnek, Richard Wagnernek egy másik operájában (amelyet akkor csupán hírből ismertem még), a *Trisztán és Izolda*-ban jártak a főszereplők, miután felhajtották a varázsitalt: a mérge mélyen belém hatolt, át- meg átjárt. Ettől fogva valahányszor csak *A Walkür*-t adták, lehetőleg mindig ott ültem a nézőtéren – az idő tájt az Operaház nézőtéren, és *A Walkür*, sajnos mégiscsak eléggé ritka előadásain kívül csupán egyetlen menedékem akadt még, ahol az általános, azaz a köz- és személyes katasztrófában, ha mégoly törekeny ideiglenességgel is, de olykor meghúzhattam magam: a Lukács uszoda. Ezen a két helyen: a Lukács uszoda akkori, még zöld forrásvizében tisztán érzékileg, az Opera vörös homályában pedig érzékileg és szellemileg valamely más, egészen más közegbe merülve, szerencsés pillanatokban felfelderengett bennem egy magánélet képzetének – persze elérhetetlenül távoli – sejtelve. Ha az efféle sejtetem, mint már említettem, rejtett is magában bizonyos veszedelmet, másrészt éreznem kellett *visszavonhatatlanságát*, és ebben a szilárd érzésben megbízhattam, akár valamiféle *metafizikai vigaszban*: egyszerűen szólva, soha többé, a legmélyebb katasztrófában s e katasztrófa legmélyebb tudatában sem élhettem többé úgy, mintha nem láttam és hallottam volna Richard Wagner *A Walkür* című operáját, mintha Richard Wagner nem írta volna meg *A Walkür* című operáját, mintha ez az opera és ennek az operának a világa a katasztrófa világában is nem állna fenn mint világ. Ezt a világot szerettem, a másikat el kellett viselnem. Wotan érdekelt, a főszerkesztőm nem. Siegmund és Sieglinde rejtélye érdekelt, az engem ténylegesen körülvevő világé – a tényleges katasztrófa világáé – nem. Mindezt akkor, magától értetődően, nem fogalmazhattam meg magamnak ennyire egyszerűen, mivelhogy nem is volt, nem is lehetett ez ennyire egyszerű. Azt hiszem, túlságosan is engedtem az úgynevezett valóság terrorjának, amit azután a katasztrófa kiúttalan valóságnak, az egyetlen és megfellebbezhetetlenül valóságos világnak mutatott; és habár, persze, a magam részéről most már – *A Walkür* után, *A Walkür* révén – *megfellebbezhetetlenül* tudtam a másik világ valóságáról is, de mintegy titokban tudtam csak róla, bizonyos értelemben törvénybe ütköző, tehát ugyan kétségbevonhatatlan, de bűnös tudással. Azt hiszem, akkor még nem tudtam, hogy ez a bizonyos titkos és bűnös tudás voltaképpen az *önmagamról való tudás*. Nem tudtam, hogy a létezés mindig is a titkos és bűnös tudás formájában ad hírt magáról, és hogy a katasztrófa világa voltaképpen e titkos és bűnös tudásnak az öntagadásig felfokozott világa, egyedül az öntagadás erényét jutalmazó, egyedül az öntagadásban üdvözítő, tehát – akárhogy is nézzük – bizonyos értelemben vallási világ. Így *A Walkür* katasztrófavilága és a tényleges katasztrófavilág között semmiféle *összefüggést* nem láttam, holott másrészt mindkét világ valóságáról megfellebbezhetetlen ismereteim voltak. Egyszerűen nem tudtam, miként hidalhatnám át e két világot elválasztó szakadékot, pontosabban inkább tudathasadást, amiként azt sem tudtam, miért érzem feladatomnak – némiképp homályos, némiképp fájdalmas, de némiképp reményteljes feladatomnak is –, hogy ezt a bizonyos szakadékot, pontosabban inkább tudathasadást áthidaljam. „...A zenekarba nézett. A mélyített tér világos volt és munkától nyüzsgött: ujjak hangicsáltak a húrokon, hegedülő karokat, fúvásra felfújt arcokat lehetett látni, egyszerű, buzgó embereket, akik egy nagy szenvedő erő

művét szolgálták, ezt a művet, amely odafenn gyermekes és magasztos látomásokban öltött testet... A mű! Hogyan születik a mű? Fájdalom mozdult a mellében, láz vagy epekedés, valamiféle édes hiányérzet – merre? mi után? Olyan homályos volt, olyan szégyenletesen kusza. Két szót érzett: Alkotás... Szenvedély. És míg halántéka forrón lüktetett, sóvárgó felismerésként lepett rá: szenvedélyből születik az alkotás, hogy aztán újra felvegye a szenvedély alakját. Láta a sápadt, elcsigázott asszonyt, ahogy ott csüggött a bujdosó férfi ölén, látta szorultságukat, és érezte: ilyen élet kell ahhoz, hogy az ember alkotni tudjon” – úgy olvastam ezeket a szavakat, mint aki életében először olvas, mint aki életében először találkozik szavakkal, az egyedül neki szóló, az egyedül általa érthető titkos szavakkal, ugyanaz történt velem, mint amikor életemben először láttam *A Walkür*-t. Ez a könyv – Thomas Mann *Wälsungvër* című könyve – *A Walkür*-ről szól, ezt mindjárt elárulta a címe, abban a reményben kezdtem olvasni, hogy talán megtudok belőle valamit *A Walkür*-ről – és azzal a megrendült ámulattal tettem le a könyvet, mintha magamról tudtam volna meg valamit, mintha jóslatot olvastam volna. Minden egyezett: *A Walkür*, a bujdosás, a szorultság – minden. Meg kell itt jegyezni, hogy az első Walkür-befogadás, vagyis *A Walkür* első rám zúdulása és ennek a könyvecskének az első rám zúdulása között évek, elég, ha mindössze ennyit mondok róluk: viszontagságos évek teltek el; s ezért, megvilágítandó előbbi kijelentésemet, hogy „minden egyezett”, ezen a ponton kénytelen leszek némileg kitérni akkori életkörülményeim legalább vázlatos ismertetésére, annál is inkább, hogy magam is biztosan tájékozódjam az idő és az események szövevényében, s hogy el ne találjam veszíteni ennek a történetnek – az angol lobogó történetének – a fonalát. Ez a könyv – a *Wälsungvër* – azután került a kezembe, hogy későbbi feleségemmel, valamint egy jó barátunk segítségével az egykori Lónyay, majd Szamuely és ma ismét Lónyay utcából egy négykeresű s a rúdjánál húzható kézikocsin, amelyen, egyszerűen szólva, kezdetleges háztartásunk kellékei voltak elhelyezve, egy szép nyári délelőttön a fél városra átkeltünk. Ez épp idején történt, mivel a Lónyay, illetve Szamuely utcai albérlet, ahol előzőleg a későbbi feleségemmel laktunk, immár kezdett tűrhetetlenné és lakhatatlanná válni. Későbbi feleségemmel az előző nyár végén ismerkedtem meg, miután éppen kijött az internálótáborból, ahol őt egy évig, a szokásos indokkal – vagyis minden indok nélkül – fogva tartották. Ez idő tájt későbbi feleségem egy régebbi barátnője konyhájában lakott, ahová ez a régebbi barátnő őt – egyelőre – befogadta, mivel későbbi feleségem lakásában meg éppen másvalaki lakott. Ez a bizonyos személy – egy nő (Solymosiné) – ezt a lakást mindjárt a későbbi feleségem letartóztatása után, szerfelett gyanús – vagy ha úgy tetszik, szerfelett szokásszerű – körülmények között foglalta el, ugyanannak a hatóságnak a közbenjárásával, amely későbbi feleségemet – lényegében minden igazolható indok, sőt akár ürügy nélkül – letartóztatta. Úgyszólván ugyanabban a pillanatban, amikor tudomást szerzett a későbbi feleségem kiszabadulásáról, ez a bizonyos személy (Solymosiné) azonnal felszólította (ajánlott levélben) későbbi feleségemet, hogy az ő (Solymosiné) jogos tulajdonában lévő lakásában jogtalanul tárolt bútorait későbbi feleségem azonnal szállíttassa el jelenlegi szálláshelyére (azaz az őt egyelőre befogadó régebbi barátnő konyhájába). Később, miután egy hosszadalmas bírósági eljárás, de leginkább mégiscsak a kiszámíthatatlan körülmények, mondjuk így, a szerencsés pillanat jóvoltából későbbi feleségem a saját lakását visszakapta, néhány ott felejtett limlom, könyv és egyéb kacat közt egy gémpapoccsal összefűzött, női gyöngybetűkkel teleírt cédulaköteget találtunk, amelyből – mondjuk – „Jegyzetek egy följelentéshez” vagy „Egy feljelentés töredékei” címmel, pusztán adalékként egy perirathoz, de akár a katasztrófa esztétikájához is, nem restellek néhány részletet idézni, íme: „Különféle feljelentést tett ellenem a Tanácsnál és rendőrségen, hogy jogtalanul költöztem a lakásba, és elloptam az övét... Azt gondolta, hogy a piszkálódásaival megrémít, s lemondok részére a lakásról... A lakás véghatározatilag ki van utalva, bútorának semmi helye a lakásomban... *Bútorok*: 3 nagy szekrény, 1 sarokrekamié, 4 szék... Rakassa raktárba, nem vagyok köteles most már 1 1/2 éve ott tartani azokat...” Itt néhány, úgy látszik, emlékeztető adat következik: „1952 X. 17. igénylés, X. 29. kiutalás, XI. 23. ajtófelnyitás, leltárfelvétel, XI. 15. beköltözés, XI. 18. ÁVH, Tanács = ÁVH, ÁVH 2 x = válasz nincs, Rákosi titkárság... 1953 szeptemberében V.-né” (azaz a későbbi feleségem) „V.-né reggel... Kértem a bútor elszáll. ajánlott levélben... Saját bútoraimat egy pincébe kell tartani, mert az ő holmijait őrzöm... Szekrényeiben lévő ^{piszkos}ruhanemük össze vannak zsúfolva, ÁVH lepecsételve, szellőztetni nem lehet... Arra hivatkozik, hogy nincs lakása, vendégségben lakik. Vajon a szekrényben lévő dolgokra nincs neki szüksége? A hölgynek igen jó előadóképessége van, és ha kell, zokogni is tud, amelyből már nekem elég volt, s a bútorát sem tűröm tovább a lakásomba –” Ezt az előttünk álló

katasztrófatelet tehát, amely már mindjárt a kezdetén 20-25 fokkal hidegebben köszöntött be, különféle átmeneti hajlékokban kellett eltöltenünk, így a már említett régebbi barátnő konyhájában, távoli rokonok hangsúlyozottan átmenetileg átengedett mellékszobájában, egy módfelett bájtalan albérletben, melyet a függőfolyosón lévő jéghideg illemhely tett különösen emlékezetessé, és így tovább, míg csak az ölnkbe nem pottyant Bessie, az egykori kígyóbűvölő Lónyay, illetve Szamuely utcai albérletének – igaz, mint kitűnt, igencsak átmeneti – csodája. Ma már teljesen mindegy, hogy ez a csoda hogyan és miért is következett be, jóllehet e történetből – az angol lobogó történetéből – nem hiányozhat ennek az égi csodának a földi közvetítője, egy bizonyos, a Nagymező utcai eszpresszók és mulatók környékén Faragó Bandi bácsinak ismert, deres halántékú, az akkori időkhöz – a katasztrófa-időkhöz – és alkalomhoz – a katasztrófához – mérten egy kissé kirívóan öltözködő úr, aki ez idő tájt arisztokratikus, zöld vadászkalapot, rövid bundát és angolos sportöltönyt viselt, arca e halálsápadt télben is örökké napbarnított színekben ragyogott, s máskülönben – állítólag – a hivatásos szélhámosok és házasságszédelgők kizárólagos foglalkozását űzte, mint ez évtizedekkel később valóban is bizonyult, amikor egy merő szórakozottságból megvásárolt hírlapból (mivelhog az úgynevezett hírek igazán nem érdekelték) csöndes és valódi megrendüléssel értesültem az egyik ismert köztörvényes börtönben bekövetkezett haláláról, mely börtönben őt – állítólag – a szabadrúdon töltött napok időszakában is állandó cellája, papucs és fürdőköpenye várta; és aki ezeknek a Nagymező utca környéki eszpresszóknak, ezeknek az államilag elzárkózott, de legalább államilag jól fűtött, államilag késő éjszakáig nyitva tartott, olcsó, zenés, zajos, huzatos, homályos, piszkos és a kivetettek illegális nappali és éjszakai menedékhelyévé lett eszpresszóknak egyikében, ahol későbbi feleségemmel átmeneti lakhelyeink helyett átmenetileg leginkább mégiscsak, mondhatni, laktunk, egy délutáni órán váratlanul az asztalunkhoz lépett, s valójában minden előzetes és közvetlenebb ismeretség nélkül így szólt: – Hallom, fiam, hogy albérletet kerestek. – S apatikus, minden reménytől eleve elzárkózó beismerésemre: – Node, édes fiam, akkor miért nem *nekem* szóltok? – kérdezte olyan magától értetődő, annyira értetlen és mélységes szemrehányással, hogy szégyenemben elakadt a szavam. Később, miután a megadott címre, a Szamuely utcába elmentünk, ahol egy – mint talán Krúdy Gyula mondaná – delnői természetű, már korosabb hölgy nyitott ajtót, zöld turbánja alól sárgán előgöndörödő hajfürtökkel, a vastag festéktől egy kissé merev arccal, mágikus csillag- és geometriai jelekkel telehintett különös selyembugyogóban, s aki nem érve be a szóbeli hivatkozással, tapodtat sem engedett beljebb az előszobájába, míg a Faragó Bandi bácsi saját kezével írt céduláját, azon a Faragó Bandi bácsi saját kézjegyét is meg nem pillantotta; amikor tehát ez a hölgy bennünket, későbbi feleségemet meg engem a kiadó szobába bevezetett, egy terjedelmes, kiugróval is rendelkező sarokszobába, amelynek uralkodó bútordarabjai egy határozottan túlméretezett, legalább négyszemélyes heverő, egy vele szemben elhelyezett tükör, valamint egy mindenféle avított bankjegyekkel – így a még nem is oly régi, úgynevezett mill- és billpengőkkel is – teleragasztott ernyőjű s misztikus fényű állólámpa voltak, e szoba eredeti rendeltetéséről későbbi feleségemmel egyetlen pillanatnyi kételyünk sem maradt, s a legvalószínűbbnek (egyúttal a csoda nyitjának is) az látszott, hogy ez idő tájt, ezekben a feljelentés-időkben ennek a szobának a rendeltetésszerű használata – s ki tudná, talán nem éppen egy függőben lévő feljelentés miatt –, hogy rövid legyen, hirtelenjében nem tűnt célszerűnek. Tavaszra ez megváltozhatott; a télen még betekinthettünk háziasszonyunk múltjába; láthattuk őt fiatal nőként, strucctollas selyemturbánban, meztelen dereka körül tekeredő foltos óriáskígyóval, valami oráni, algíri vagy tangeri mulatóhelyen, ami itt, a Lónyay, azaz Szamuely utcai katasztrófa-albérletben csakugyan szerfelett valószínűtlenül hatott, kézbe vehettük, rituálisan megcsodálhattuk a relikviák mindama sokaságát, amelyek éppily kevés valószínűséggel bírtak; később azonban a kígyóbűvölő elkomorodott, mind következetesebb kedélyállapotán világosan látszott, hogy túl az emberben az ember iránt idővel természetesen fellépő ellenséges érzelmein, őt mégsem e transzcendens gyűlölet iránytalan céljai, hanem nagyon is kézzelfoghatóan gyakorlatias cél vezérelte: vissza akarta nyerni a szobáját, mert más, föltehetően jövedelmezőbb tervei voltak vele. Igyekszem ezeken a részleteken mihamarább túljutni; ezek a részletek csakis ebben a szellemben, a megfogalmazhatóság szellemében mondhatók el, ami persze korántsem azonos ezekkel a részletekkel a valóságos szellemével, vagyis azzal, ahogyan ezt a valóságot éltem és átéltem; és ez jól mutatja a megfogalmazás és a létezés közt meredő vasfüggőnyt, az elbeszélő és a hallgatósága közt meredő vasfüggőnyt, az ember és ember közt meredő vasfüggőnyt s végül az ember és önmaga, az ember és a saját élete közt meredő, átjárhatatlan vasfüggőnyt. Minderre akkor

ébredtem rá, amikor ezeket a szavakat olvastam: „...látta szorultságukat, és érezte: ilyen élet kell ahhoz, hogy az ember alkotni tudjon.” Ezek a szavak egyszerre ráébresztettek az életemre, ezeknek a szavaknak a fényében egyszerre megpillantottam az életemet, ezek a szavak – így éreztem – megváltoztatták az életemet. Ezt a könyvet, amely megfogalmazásaim ködpáráit egyik pillanatról a másikra így elsöpörte az életem felszínéről, hogy ezt az életet egyszerre szemtől szemben, a komolyság friss, meglepő és merész színeiben lássam, az új, vagyis visszanyert lakásban felejtett limlomok, a fentebb már említett feljelentés-cédulák, néhány ronggyá olvasott ponyva-, élmunkás-, partizán- és avitt kiadású szerelmes regény közt találtam, teljesen oda nem illően, teljesen valószínűtlenül, az egyedül – mint arról még ma is meg vagyok győződve – nekem szóló csoda módján. Ezzel a könyvvel – így éreztem – elkezdődik életem radikalizálódása, amikor életvitelem és annak megfogalmazása többé nem állhat egymással semmiféle ellentmondásban. Ez idő tájt réges-régen nem voltam már újságíró, gyári munkás sem voltam már, ez idő tájt vettem bele magam akkor parttalannak látszó, parttalannak is hitt és parttalannak is akart tanulmányaimba, miközben alkalmi állásaimból, a velem született szervi betegség jóvoltából, akár hónapokat is mulaszthattam, anélkül, hogy az úgynevezett „közveszélyes munkakerülés” bűncselekményét minden bizonnyal kimerítő létmódom közvetlen veszélybe sodort volna. Mindez az idő tájt teljesen betöltött, az emelkedés, a *feladat* érzését keltette bennem. Azt hiszem, akkor ismerkedtem meg az *olvasás* élményével, az *olvasás* semmihez, az általában olvasásnak hitt és nevezett élményhez a legkevésbé hasonlítható élményével, az olvasásnak azokkal a rohamaival, azzal az örületével, amely az embert jó esetben is egy életben egyszer vagy kétszer ha meglepi tán. Ez idő tájt jelent meg a *Wälsungvör* szerzőjének is könyve, egy tanulmánykötet, benne a Goethe- és Tolsztoj-tanulmány, melynek már pusztán a fejezetcímei, mint: „Rangkérdések”, „Betegség”, „Szabadság és előkelőség”, „Nemesi báj” ésatöbbi már önmagukban is szinte az eszemet vették. Emlékszem, akkoriban mindig és mindenütt ezt a könyvet olvastam, a Goethe- és Tolsztoj-tanulmányt hordtam mindig és mindenütt a hónom alatt, a Goethe- és Tolsztoj-tanulmányal szálltam villamosra, mentem be üzletkebe, kódorogtam az utcákon – így indultam egy különösen szép késő őszi kora délutánon az Istituto Italiano di Cultura per l' Ungheriába is, az Olasz Kultúrintézetbe, ahol ez idő tájt, parttalan tudásszomjamban olaszul is tanultam, miközben a városon áthaladtomban felfigyeltem, sőt itt-ott, legalább bámész közönségként, részt is vettem ennek a később emlékezetessé vált napnak a mámoros eseményeiben, mely napról aligha sejthettem vagy sejthette volna bárki, hogy ama bizonyos emlékezetes nappá növekedik majd. Egy kissé – emlékszem – meglepődtem, amikor a Múzeum körútról a máskülönben általában néptelen Bródy Sándor utcába, az Olasz Intézet egykor magyar képviselőháznak épített közeli palotája felé igyekezve befordultam. De az óra annak rendje-módja szerint elkezdődött. Egy idő múlva az utcalárma a terembe a zárt ablakokon keresztül is behatolt. Signore Perselli, a választékos, szénfekete bajuszú direttore, akit az órákon tett ritka látogatásai alkalmával legföljebb egy-egy feltűnő otrombasággal kiejtett *molto* szó hozott izgalomba, megmutatva, hogyan kell azt olasz olvadékonysággal a szó elején zárt, a végén kurta o-val, a közékük eső mássalhangzókat pedig hátrahúzott nyelvvel ejtve, csaknem *maltonak* mondani, ezúttal valóságos hektikás sietséggel rontott be a terembe, és váltott néhány, bizonyára diplomáciailag aggodalmaskodó szót a tanárunkkal, majd szaladt máris tovább, a többi tanterembe. A következő percben már mindenki valamelyik ablaknál volt. A lassan beköszöntő szürkületben jól láttam, hogy balra, elöl, a Rádió épületéből zöld rakéták röppennek ki az ott sötétlő, hullámzó, háborgó tömeg feje fölött. Ugyanebben a pillanatban az ellenkező irányból, a Múzeum körút felől három nyitott teherautó fordult az utcába, idenfentről jól láttam a rajtuk lócákon ülő, zöld határvadász jelzést viselő karhatalmi katonákat, a térdük közt szorongatott puskákkal. Az első kocsik rakfelületén, a sofőrháznak támaszkodva egy főhadnagy állt, nyilván a parancsnokuk. A tömeg elnémult, utat nyitott, majd felmorajlott. Ezen a helyen teljesen fölösleges lenne felidézni azokat a nyilván patetikusan ható szavakat, melyeket a katonáknak kezdtek odalentről felkiáltani, s amelyek csupán a pillanatban, a pátosznak ebben az emelkedett pillanatában hathattak valóban igazi pátossszal. A sűrű tömegben a kocsik lassítottak, majd megálltak. A főhadnagy hátrafordult, a magasba lendítette a kezét. Az utolsó kocsik most elkezdett az utcából kifelé hátrálni, majd követte a másik kettő is, a tömeg ujjongása közepette. Ebben a pillanatban utasítottak bennünket, a mindenén kívül- és felülálló olasz diplomácia szemszögéből hirtelen bizonyára kellemetlenné vált, ki tudná, miféle érzelmi vagy egyéb megnyilatkozásra képes vendégeket, hogy gyülekezzünk odalenn, a hosszú, neoreneszánsz kapuboltozat alatt. A súlyos, kétszárnyas kapu belülről vaspánttal volt

elreteszelve. Itt szorongtunk, a kívülről beviharzó hangok meg a mögöttünk készenlétben álló belső őrség között, mignem az Intézet természetes portása, valamiféle jeladásra nyilván, el nem fordította a vaspántot, ki nem tárta gyorsan a kaput, amelyen keresztül, valakik valamiféle mögöttünk gyakorolt erőteljes nyomására, mindannyian – úgy hatvan-nyolcvan ember – egyetlen szempillantás alatt kint voltunk a már alkonyi utcán, a házak közt csapdosó hangok, kavargó mozgás, fékezhetetlen indulatok és átláthatatlan események örvényében. Ezekben a most következő napokban megoszlott a figyelmem a Goethe- és Tolsztoj-tanulmány meg az odakint viharzó események közt, vagy hogy pontosabb legyek, a titkos és megfogalmazhatatlan ígéret, ami a Goethe- és Tolsztoj-tanulmányban, annak fokenkénti megértésében, majd befogadásában rejlett, furcsa, de egészen magától értetődő módon összekapcsolódott bennem az odakinti eseményekben rejelő, úgyszintén megfogalmazhatatlan, éppolyan bizonytalan, de egyúttal tágasabb ígérettel. Nem mondhatom, hogy ezek az odakint zajló események csökkentették a Goethe- és Tolsztoj-tanulmány iránti érdeklődésemet, ellenkezőleg, inkább fokozták; másrészt megint csak nem mondhatom, hogy miközben teljesen elmerültem a Goethe- és Tolsztoj-tanulmány világában s ennek az élménynek a lelki és szellemi megrázkódtatásaiban, szórakozottan felfigyeltem az utcán zajló eseményekre is: nem, ez semmiképpen sem felel meg az igazságnak, inkább azt kell mondanom, bármilyen furcsán is hangozzék, hogy az utcán zajló események *igazolták* a Goethe- és Tolsztoj-tanulmányra fordított fokozott figyelmemet, az ezekben a napokban az utcán zajló események ezúttal *valóságos és cáfolhatatlan értelmet adtak a Goethe- és Tolsztoj-tanulmányra fordított fokozott figyelmemnek*. Ősziestre fordult az idő; néhány csendesebb nap következett; odalent is, persze, de kivált az ablakon kinézve láttam, mennyire megváltozott az utca: a leszakadt villamosvezetékek a sínek közt kígyóztak, golyók lyuggatta cégtáblák lógtak, itt-ott betört ablakok, friss lyukak a hámló vakolatú házakon, a hosszú-hosszú út járdáin, egészen a távoli kanyarodóig sűrű tömegek, az úttest üres, egy-egy nagy ritkán, nagy sebességgel elhúzó jármű, személy- vagy teherautó, valamilyen erősen szembeötlő, lehetőleg minél rikítóbb megkülönböztető jelzéssel. Száguldva egy dzsipforma autó bukkant fel hirtelen, hűtőjét a kék-fehér-piros brit színek, egy angol lobogó borította be teljesen. Eszeveszett sietséggel iszkolt a járdákon kétoldalt feketéllő tömeg közt, amikor előbb szórványosan, majd mind sűrűbben, nyilván a rokonszenvük jeléül, tapsolni kezdtek az emberek. Én ezt az autót, miután elrohant előttem, most már csak hátulnézetből láttam: s ebben a pillanatban, amikor a taps megszilárdulni, szinte megvastagodni tetszett, a bal oldali kocsiablakból tétován, először szinte vonakodón kinyúlt egy kézfej. Ez a kéz világos kesztyűbe volt bújtatva, nem közelről láttam ugyan, de feltételezem, hogy szarvasbőr kesztyűbe; s valószínűleg a tapsot viszonzandó, néhányszor óvatosan, a koci menetirányával párhuzamosan meglendült. Integetés volt ez, baráti, üdvözlő, tán egy kissé részvétteli mozdulat, mindenesetre fenntartás nélküli helyeslést tartalmazott, és mellesleg a szilárd tudatot is, amivel ez a kesztyűs kéz nemsokára a repülőgépről a betonra vezető lépcső korlátját tapintja majd, hazaérkezve a távoli szigetországba. Azután koci, kéz és angol lobogó – minden eltűnt a kanyarban, és a tapsok lassan elhaltak.

Hát ennyi az angol lobogó története. „Johnny féktelenül örült a kilátásban lévő viadalnak, sem ő, sem Battström nem érezték azt a szorongást, amely rajtam erőt vett” – olvastam ezen a hamarosan beálló súlyos télen, amelyen a már említett betegségem úgyszólván az olvasási láz formájában vagy talán az olvasási lázam a már említett betegség formájában nemsokára újra fellángolt. „Johnny ismételtén kijelentette az ő bájos raccsolásával, hogy a két fiú teljes komolysággal fog megverekedni, úgy, amint férfiakhoz illik; azután derűs és kissé gúnyos tárgyilagossággal fontolgatta a győzelmi esélyeket... Tőle nyertem első benyomásaimat az angol nemzeti jellem sajátságos fölényéről, amelyet később oly nagyon megtanultam csodálni” – olvastam.

A történethez, bár talán mondanom sem kell, de természetesen hozzá tartozik még, hogy ugyanabban a kanyarban, csak éppen az ellenkező irányból, mint ahol az angol lobogó eltűnt, néhány nappal később tankok bukkantak fel. Siettükben, izgalmukban, félelmükben szinte megtántorodva, a fordulóban egy pillanatra mindig megtorpantak, és noha immár az úttest, a járda, a kerület, a város, minden néptelen volt, sehol egy ember, sehol egy hang, sehol egy lélek, mintegy még a netalán megfogható gondolatot is megelőzendő, ezek a tankok mindannyiszor leadtak egy, szigorúan csak egyetlen ágyúlövést, mielőtt továbbcsörtettek volna. Minthogy a lőállás, az irány és a röppálya mindig ugyanaz volt, így napokon keresztül mindig ugyanannak a vén, szecessziós bérháznak ugyanazokat az első emeleti ablakait, ház-, majd szobafalait lötték szét, úgyhogy ez a tátongó üreg végül úgy nézett ki,

akár egy halott ember végső csodálkozásában eltátott szája, amelynek most egyenként még minden fogát is kiverik.

De itt csakugyan véget ér az angol lobogó története, ez a szomorú, de talán mégsem annyira jelentékeny történet. Sosem jutott volna eszembe elmondani, ha ez a baráti társaság, egykori tanítványaim, akik a mi tagadás, immár meglehetősen kerek számjegyű születésnapom megünneplésére verődtek így össze, a lelkekre nem beszélnek, mialatt a feleségem odakint a konyhában a hidegtálat meg az italokat készítette számukra. Hogy, mondták, nekik, „fiatalabbaknak” már nincsenek, úgymond „elsődleges élményeik”... hogy ők már kizárólag hőstörténeteket meg rémtörténeteket, esetleg rémhőstörténeteket meg hősrémtörténeteket ismernek és hallanak csupán... hogy szép dolog a születésnap, de megfontolva ingadozó vérnyomásomat, „forradalmi”, azaz percenként legföljebb ha negyvennyolcas pulzusomat, a számomra előbb-utóbb mégiscsak elkerülhetetlenné váló pészme kert... magyarázva, hogy még netalán én is a sírba viszem a történeteimet, az élményeim, az egész élettapasztalatomat, holott alig van már hiteles szemtanú és elbeszélhető történet, és hogy ők – a „generáció”, úgymond – itt maradnak bőszes, tárgyyszerű, de teljesen élettelen és sablonos tudásukkal meg ismereteikkel... és így tovább. Igyekeztem megnyugtatni őket, hogy nincsen ebben semmi hiba, hogy túl az anekdotákon, minden történet és mindenki története a lényegre tekintve egyforma történet, és hogy ezek a lényegében egyforma történetek lényegében tényleg mind rémtörténetek, hogy lényegében minden történés tényleg rémtörténés, és hogy, lényegében, a történelem is már réges-régen legföljebb csak rémtörténelem. Mégis, kérdezték erre, hogy lehet az, hogy az én saját rémtörténetem során ilyen lelki-szellemi élményekről számolhattam be, mint amilyenekről beszámoltam, hogy annak, amit beszámolóim során „feladatnak” neveztem, hol maradt a folytatása, és hogy vajon lemondtam-e erről a „feladatról”; hogy továbbá az egész történetemből kiviláglott számukra, amit, mondták, valójában mindig is sejtettek és feltételeztek rólam, hogy ugyanis, szürkén meghúzáva magam szűkebb szakterületemen, redukált életet éltem, holott szellemi létet is folytathattam, és, akár csupán a szűkebb szakterületemen, alkotó is lehettem volna – egyszóval, hogy, amint mondták, hol és hogyan következett be a „törés” az én, úgymond „pályámon”. Én erre csak álmélni tudtam, hiszen ezek szerint teljesen hiába beszéltem el nekik az angol lobogó történetét, úgy látszik, hogy ők, a pusztulás gyermekei már nem értik, nem érthetik, hogy a totális háború rombolását a totális béke avatta teljes és mondhatni, tökéletes pusztítássá. Egyetlen megjegyzést csak a szellemi létről: de hiszen ha történetesen szellemi létet folytatok is, azt csakis az öntagadás árán tehettem volna, vagyis a szellemi létnek legfeljebb a *látásait* folytathattam volna; tehát akár szellemi létet választok, akár a szellemi létem feladását választom, mindenképpen egyedül és kizárólag az öntagadást választhattam. Így hát, számítva arra, hogy természetyszerűen úgysem értenek, nem érthetnek meg, próbáltam elmagyarázni nekik, szó sincs róla, hogy úgymond, „lemondtam” volna arról, amit a feladatomként megjelöltem, hogy tudniillik életviteltem és annak megfogalmazása között ne álljon fenn többé ellentmondás, legalábbis radikális ellentmondás. Idéztem nekik a nagy történetfilozófust, Wilhelm Diltheyt, akit velük, egykori tanítványaimmal még tanítványkorukban igyekeztem – már amennyire tehettem, már amennyire *szabad* volt tennem – megismertetni: „A megértés megélést előfeltételez, és az élmény csak azáltal lesz élettapasztalattá, hogy a megértés átvezet a megélés szűk és szubjektív voltából az egész és az általános régiójába”. Én – így érzem – megtettem ezt. Megértettem, hogy alkotó itt csakis az öntagadásban lehetek, hogy az ebben az *itteni* világban lehetséges egyedüli alkotás az *öntagadás mint alkotás*. Talán szélsőségesen fejeztem ki magam, de mindegy, hisz úgysem értettek: elmondtam, hogy ennyiben, ennek következetes felismerésével megéltem, megértettem és beteljesítettem az élet – az *itteni* élet –, hogy úgy mondjam, erkölcsileg kötelező élettapasztalattá, és hogy ennyiben az életem tanúságtevő élet – nyugodt vagyok tehát. Emlékeztettem őket a történetemben, az angol lobogó történetében idézett megfogalmazásokra: „Azért jöttem, hogy bizonyosságot tegyek az igazságról” és: „Szép Ernő *voltam*”. Nincs ezeknél végsőbb tanulság, nincs teljesebb tapasztalat. Más kérdés, gondoltam aztán, hogy mivégre mindez, mivégre *épp ez* – mivégre a tapasztalat? Ki lát általunk? Élni, gondoltam, az Istennek tett szívesség. És mialatt a figyelem az érkező tálak, a születésnapom öröme emelkedő és összekoccanó poharak felé fordult, ha nem is éppen türelmetlenül, de bizonyos várakozásteli megkönnyebbüléssel gondoltam, hogy azt az ígéretesebb jövődőt, amellyel mostanában mindenfelől fenyegetnek, énnekem már sem megélnem, sem megértenem nem kell.